

Jonas Gerdin och Tobias Johansson-Berg

Ger ökad resultatstyrning av akademisk forskning avsedda effekter?

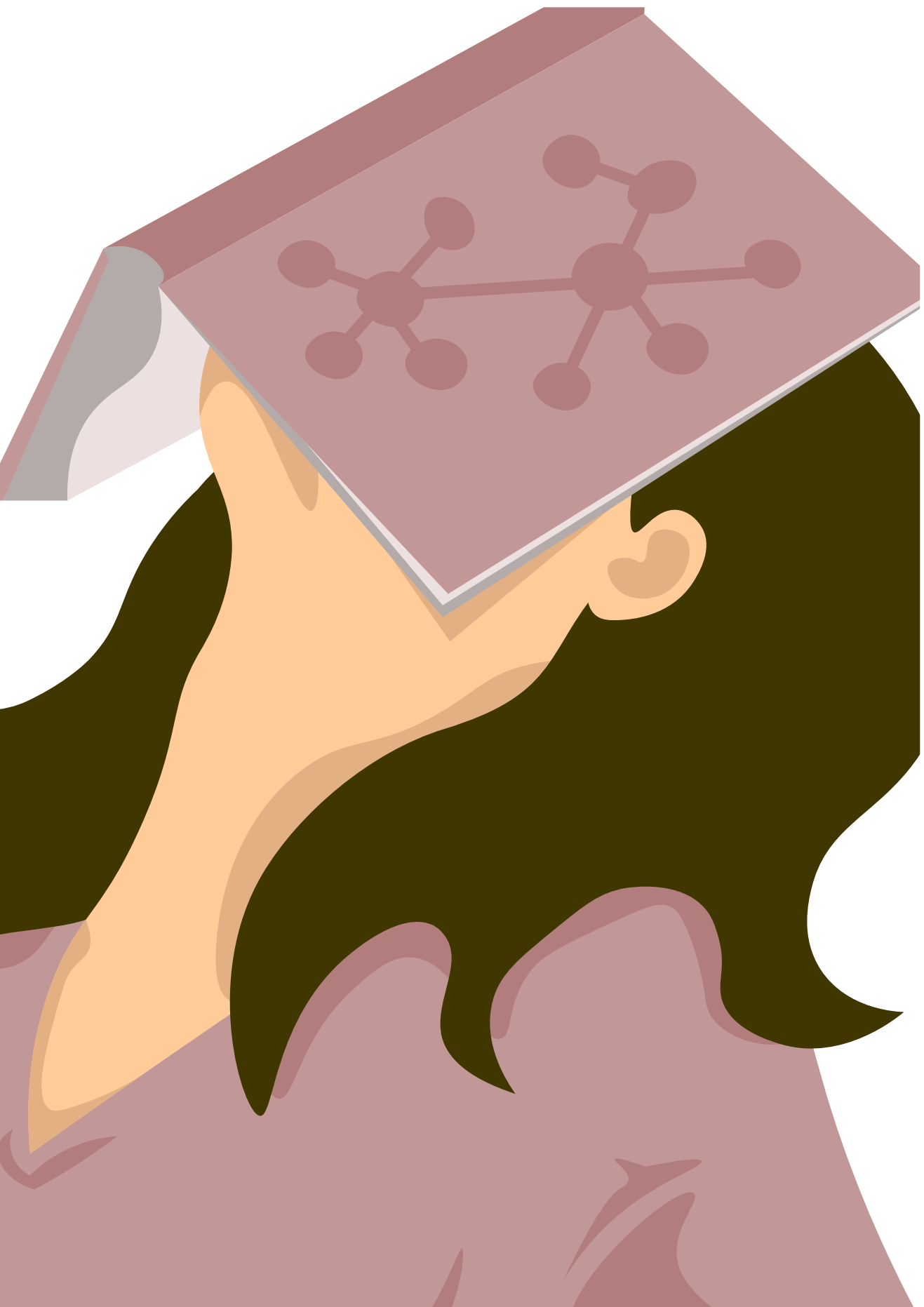
I korthet

För att få innovativ och kvalitativ forskning krävs nytänkande inom styrningen.

I Sverige spenderade vi 2020 cirka 157 miljarder kronor på forskning och utveckling, varav lite drygt 40 miljarder gick till universitetssektorn. Vår konkurrenskraft, såväl som vår förmåga att hantera kritiska samhällsutmaningar, är starkt beroende av hur de 40 miljarderna används. Svenska universitet har under senare tid kommit att anamma företagslika resultatorienterade modeller för att styra och följa upp denna användning. Det betyder att forskargrupper och enskilda forskares resultat jämförs och premieras i termer av det som *enkelt går att mäta*, till exempel hur många vetenskapliga artiklar de publicerar, hur många som citerar den publicerade forskningen och hur mycket externa forskningsmedel de erhållit. Sådana faktorer blir också viktiga och ofta dominerande vid tjänstetillsättningar och karriärmeritering.

Tanken bakom resultatorienteringen är att internationellt ledande forskning kan styras fram av proaktiva chefer och ledare genom att kvantitativt följa upp resultatet av forskningen och premiera dem som presterar väl enligt resultatmått. Samtidigt har statsmakterna och andra intressenter runt universitetet börjat använda den konkurrens som möjliggörs av att olika forskares resultat blir jämförbara som en fördelnings- och anpassningsmekanism. Exempelvis söks statliga forskningsmedel i allt större utsträckning i konkurrens via de stora forskningsråden, något som skapar ett ännu större tryck på universitetsledningar att införa resultatstyrning av den egna verksamheten.

Utvecklingen har skett gradvis, men den har över tid inneburit ett tydligt skifte i styrningens logik och praktik. Historiskt har styrlogiken karakteriserats av tillit till forskarprofessionen och att den enskilda forskaren drivs av hög inre motivation att bidra med högkvalitativ och nydanande kun-

När forskare väl har internaliserat en resultatorienterad forskaridentitet, där produktion av mätbar output har blivit målet i sig, kan det vara svårt att återgå till ett förhållningssätt där dessa mätningar spelar en undanskymd roll för deras motivation för att bedriva forskning”

skap till godo för mänskligheten (syftet med universitetet). Detta står i bjärt kontrast till dagens resultatorienterade styrlogik som bygger på ett antagande om misstroende mot professionen, där den enskilda forskaren behöver konkurrensut-sättas för att på så sätt skapa yttre motivation för hög produktivitet, kreativitet och kvalitet.

Även om det finns både enskilda studier och anekdotisk evidens på vad detta skifte inneburit för hur forskning bedrivs, vet vi tämligen lite om vilka attityder svenska forskare mer generellt har till den ökande resultatstyrningen inom universiteten. Upplever de att deras produktivitet och kreativitet stärks av sådan styrning och att den är kvalitetsdrivande? Det vill säga, i vilken utsträckning har en ökad resultatstyrning av svenska universitet infriat intentionerna om att vara en god modell för att få fram stark och internationellt ledande forskning? Svaren på dessa frågor är viktiga eftersom forskarnas attityder kan ha stor bäring på kunskapsproduktionen vid universiteten.

För att kunna besvara denna typ av frågor har vi tillsammans med andra kollegor bedrivit ett större forskningsprojekt finansierat via statliga Vetenskapsrådet. En del av projektet bestod i att skicka ut en enkät som besvarades av drygt 750 fast anställda forskare (lektorer och professorer). Respondenterna slumpades fram och kom från alla vetenskapsfält vid de då 17 universiteten. Resultaten av enkäten har avrapporterats i ett antal vetenskapliga publiceringar, och det är data från dem vi primärt använder oss av i denna artikel.

Intressant nog visar enkätsvaren att flera av resultatstyrningens avsedda effekter inte bara tycks utebli utan att den också kan ha rakt motsatta effekter. Exempelvis ansåg endast drygt en tredjedel av forskarna att information om antal publiceringar och publiceringsmönster de facto ökade deras produktivitet på ett påtagligt sätt (det vill säga kryssade i 3, 4 eller 5 på en femgradig skala). Det tycks alltså som om den stora majoriteten av forskarna inte alls eller i liten utsträckning anser att återkommande kvantitativa resultatuppföljningar har produktivitetstimulerande effekter. Samtidigt angav knappt hälften av forskarna att trycket på att publicera i högt rankade forskningstidskrifter påtagligt *inkräktar* på deras akademiska frihet (det vill säga kryssade i 3–5), medan endast var fjärde upplevde att publiceringstrycket inte har någon sådan begränsande effekt.

Det finns alltså mycket lite i våra data som pekar på att resultatstyrning generellt sett fostrar ”fria agenter” som upplever att de kan bedriva vilken forskning de vill bara de genererar tillfredsställande output i termer av vetenskapliga publikationer. Enkäten visar inte på vilka sätt som denna typ av

uppföljning med hjälp av enkla resultatmått anses minska den akademiska friheten. Men annan forskning pekar på att forskare ofta känner sig nödgade att anpassa sina forskningsfrågor, sin teorianvändning och sina vetenskapliga metoder till dem som för tillfället är förhärskande i de högst rankade tidskrifterna.

Vi ser inte heller några förväntade positiva effekter av resultatstyrningen i termer av ökad upplevd kvalitet i forskningen. Tvärtom angav cirka 50 procent av forskarna att de upplever sig tvungna att påtagligt *reducera* den egna forskningens kvalitet för att kunna publicera mer (det vill säga kryssade i 3–5). Det kan handla om att återanvända redan insamlat material (i stället för att samla in nytt, mer ändamålsenligt material) för att på så sätt spara tid och publicera mer. Det kan också handla om att dela upp större forskningsfrågor i flera mindre delar för att därigenom få ut fler publiceringar på kortare tid.

Våra enkätsvar pekar också på mycket uppseendeväckande resultat när det gäller upplevd kreativitet i forskningen. Tvärt emot förväntningen att resultatstyrning ska stimulera till kreativitet och nytänkande (för att på så sätt säkra eller förbättra forskarens relativa position i jämförelse med andra forskare), angav *över 80 procent* av forskarna att ett ökat fokus på antal publikationer på ett påtagligt sätt leder till *mindre* innovativ forskning (det vill säga kryssade i 3–5). Detta är mycket anmärkningsvärda resultat eftersom just kreativitet och nytänkande måste betraktas som en synnerligen viktig, närmast avgörande, aspekt av akademisk forskning. Tidigare forskning pekar också på att behovet av att framstå i god dager i de återkommande resultatmätningarna riskerar att göra forskare mindre riskbenägna. Mer innovativa projekt där potentialen är stor men utgången oviss får helt enkelt ofta stå tillbaka för säkrare projekt där utfallet i form av forskningspubliceringar är mer förutsägbart.

Enkäten visade också att *nästan 75 procent* upplever de återkommande mätningarna av forskningsresultat som en *påtaglig stressfaktor* (det vill säga kryssade i 3–5). Vi fann också stora skillnader i upplevd stressnivå mellan å ena sidan män/seniora forskare (det vill säga docenter och professorer) och å andra sidan kvinnor/juniora forskare (lektorer). Faktum är att vi, med något enstaka undantag, hittar statistiskt signifikanta skillnader mellan dessa grupper i alla avseenden beskrivna ovan (upplevd produktivitet, kvalitet och så vidare), men att skillnaderna är som störst för just upplevd stress kopplat till resultatmätningarna. Det tycks alltså som om de upplevda negativa effekterna av resultatstyrningen slår särskilt hårt mot vissa grupper av forskare.

Att döma av våra enkätsvar tycks den ökade resultatstyrningen av universitetssektorn vara problematisk, inte bara för att avsedda positiva effekter på produktivitet, kvalitet och kreativitet tycks utebli, utan också för att den av många svenska forskare upplevs ha rakt motsatta effekter i dessa avseenden. Utifrån befintlig forskning är dessa resultat inte helt förvånande. Vissa studier pekar på att ett ökat och ensidigt fokus på kvantitativ uppföljning av forskares resultat riskerar leda till att de utvecklar en så kallad resultatorienterad forskaridentitet (eng. "academic performer identity"), en identitet där forskaren drivs mindre av lust och nyfikenhet inför *forskningsuppgiften som sådan* och mer av de *instrumentella belöningar* i form av ökade resurser, karriär och status som framgångsrik forskning (så som det definieras av mätsystemen) för med sig.

Om författarna

Jonas Gerdin är professor vid Handelshögskolan, Örebro universitet. Hans nuvarande forskning handlar om att bättre förstå användning, förändring och konsekvenser av olika former av kvantitativ prestationsuppföljning inom universitetssektorn.

Tobias Johansson-Berg är professor i Företags ekonomi med inriktning mot redovisning och styrning vid Mälardalens universitet. Hans forskning handlar om utformning av styrsystem, revisorsprofessionen och välfärdens organisering. ■

Annorlunda uttryckt kan en ökande resultatstyrning komma att innebära att forskares inre motivation för forskningsuppgiften som sådan gradvis ersätts av en yttre motivation kopplat resultatmätningarna i sig och belöningarna kopplade till dessa. Viss forskning pekar till och med på risken för en utträngningseffekt som kan vara svår att vända på. För när forskare väl har internaliserat en resultatorienterad forskaridentitet, där produktion av mätbar output har blivit målet i sig, kan det vara svårt att återgå till ett förhållningssätt där dessa mätningar spelar en undanskymd roll för deras motivation för att bedriva forskning.

Samtidigt är det utifrån ett medborgar- och skattebetalarperspektiv förstås viktigt med viss styrning av universitetssektorn för att därigenom kunna kraftsamla resurser mot forskning som adresserar viktiga samhällsutmaningar, såsom hur cancerngåtan eller klimatkrisen kan lösas. Det är också ett högst legitimt önskemål att universitetssektorn har de styrverktyg som krävs för att säkerställa en effektiv användning av de betydande resurser som har avsatts för forskning.

Så den fråga som behöver ställas är hur akademisk forskning kan styras i framtiden. När allt kommer omkring kan knappast traditionell kollegial styrning – om den ens har funnits i renodlad form – betraktas som en "silver bullet" som vi snarast möjligt bör återgå till. Även denna typ av styrning har nämligen ansetts vara behäftad med betydande problem i termer av att "starka forskningsledare" gynnar den egna miljön på andras bekostnad och en ovilja att förändra status quo. En av våra egna studier visar också att denna typ av kollegial/horisontell styrning till och med kan förstärka upplevda negativa effekter av vertikal resultatstyrning genom att starka gruppnormer utvecklas av forskarna själva som sätter ytterligare press på att öka antalet publiceringar (eng. "in-group

publish or perish peer pressure”). Vår egen forskning pekar också på att publiceringsorienterad kollegial styrning kan leda till att forskare utvecklar en djupt cynisk inställning till kollegorna och mätsystemet och att det främjar slutenhet och konkurrenstänk på bekostnad av öppenhet och samarbetsvilja.

Olika sätt att styra akademisk forskning tycks således vara behäftade med olika problem, vilket gör det svårt att ge entydiga rekommendationer för hur den bäst kan utformas. För detta behövs helt enkelt mer forskning och en intensifierad diskussion. Men att döma av andras och vår egen forskning beskriven ovan tycks det stå klart att den mer renodlade typen av resultatstyrning som i dag genomsyrar stora delar av universitetssektorn riskerar att få stora, eventuellt irreversibla, negativa konsekvenser för svensk forskning. Vi behöver därför omgående diskutera hur dessa negativa konsekvenser kan minimeras.

På kort sikt skulle vi kunna ändra på det sätt som resultatmätningarna *används*. Dagens fokus på retrospektiv, kvantitativ bedömning i syfte att skilja ut och premiera (endast) dem som enligt enstaka och enkla resultatmått anses vara framgångsrika forskare bör tonas ner till förmån för en mer utvecklande ansats, där mätningarna snarare ligger till grund för öppna och reflexiva diskussioner *bland forskarna själva* om vad de säger om forskningsverksamheten och hur den kan utvecklas. Chefer och ledare bör i stället fokusera på att följa upp och uppmuntra ansträngning, intention och inställning hos grupper och individer.

Men för att långsiktigt säkra utrymmet för passions- och nyfikenhetsdriven forskning med genuin samhällsrelevans behövs troligtvis mer genomgripande reformer, och ”styrsystemen” kan i det sammanhanget inte behandlas för sig själva.

Det behöver skapas förutsättningar för ökad långsiktighet i forskningen, en psykosocialt trygg arbetsmiljö och tillit till den enskilda forskaren och professionen i stort. Genom att redogöra för svenska forskares negativa attityder till nuvarande resultatstyrning är förhoppningen att denna artikel har bidragit till en sådan diskussion och utveckling. ■

Litteratur

- Englund, H. & Gerdin, J. (2023). The market liberal university and its effects on academic researchers: Survey evidence from Sweden. To be published in the Routledge anthology *Universities in the Neoliberal Era* (Eds. Mats Benner & Mikael Holmqvist).
- Gerdin, J., & Englund, H. (2021). Vertical, horizontal, and self control in academia: Survey evidence on their diverging effects on perceived researcher autonomy and identity. *The British Accounting Review*, 101055 (Online).
- Johansson, T. (2022). Do evaluative pressures and group identification cultivate competitive orientations and cynical attitudes among academics? *Journal of Business Ethics*, 176, s. 761–780.